

Kohanev lasteluule

14.aprillil 2011 algupärase lastekirjanduse päeval Tartus peetud ettekande konspekt
Jaanika Palm, Eesti Lastekirjanduse Keskuse lastekirjanduse uurija

Mis on kohanemine minu jaoks ja selle ettekande kontekstis?

Kohanema võiks omada järgmisi sünonüüme:

- 1) sobituma, muganduma, adopteeruma
- 2) kohta, identiteeti saama,
- 3) paigale jääma, sinna kinnistuma.

Rootsi lastekirjanduse uurija Göte Klingberg, kellele viitab Torben Weireich raamatus „Children’s Literature – Art or Pedagogy“ (2000, lk 41) jaotab adaptatsiooni neljaks grupiks:

- 1) sisul baseeruvaks adaptatsiooniks, mis hõlmab nt peategelase vanuse või lugeja huvidega arvestamist jne);
- 2) vormil baseeruvaks adaptatsiooniks, mis väljendub nt teose ülesehituses;
- 3) stiilil baseeruvaks adaptatsiooniks (lauseehitus, kujundid jne);
- 4) avaldamisel baseeruvaks adaptatsiooniks (tüpograafia, illustratsioonid jne).

Millega siis kohanetakse? Kirjanik kohandab oma mõtteid luulevormi, illustraator loob neid luuletusi tõlgendades pildid ja kujundaja vormistab selle raamatuks. Lugeja taasloob teksti. Laste puhul eksisteerib sageli veel üks lüli – ettelugev täiskasvanu, olgu selleks siis lapsevanem, lasteaia- või kooliõpetaja. Lapslugeja nagu iga teisegi lugeja puhul on oluline tema kui lugeja tekstitundlikkus, maailma kogemise tase, varasem lugemus jne.

Lasteluule on nišitoode. Kuulus vene-rootsi lastekirjanduse uurija Maria Nikolajevagi käsitleb lastekirjandusena ennekõike proosat, luulele pühendab ta vaid pool lehekülge oma raamatust „Introduction to the Theory of Children’s Literature“ (1997). Üks põhjusi, miks niisugune suhtumine on levinud, on see, et lasteluulet ilmub proosaga võrreldes vähe. Luule on proosast ka lugeja perspektiivist vaadates hoopis erinev, kuna tema rangem vorm tingib erilise kohanemisprotsessi. Luule on erinevatele tõlgendustele märksa avatum tekst kui proosa.

Eeltoodud konteksti arvestades vaatlen nüüd kahe viimase aastakümne luulet (1990-2010), püüdes mõista, millised erinevused ilmnevad varemilmunud luule ja nüüdisluule vahel, kuidas lasteluuletajad ja luule on kohanenud taasiseseivunud eesti oludega.

Luulevälised ilmingud (väljaandmisel ja kirjastamisel põhinev adaptatsioon)

Vaatame kõigepealt üle numbrid. Siin on ära toodud aastail 1990-2009 ilmunud luuleraamatute ja vastaval aastal ilmunud esmatrükide arv.

- 1990: 0, esmatrükke 0
- 1991: 7, esmatrükke 5
- 1992: 8, esmatrükke 5
- 1993: 10, esmatrükke 6
- 1994: 5, esmatrükke 3
- 1995: 10, esmatrükke 8
- 1996: 13, esmatrükke 9
- 1997: 4, esmatrükke 3
- 1998: 8, esmatrükke 5
- 1999: 6, esmatrükke 3
- 2000: 10, esmatrükke 5
- 2001: 17, esmatrükke 7

2002: 15; esmatrükke 9
2003: 19, esmatrükke 8
2004: 22, esmatrükke 14
2005: 18 (26); esmatrükke 16
2006: 32 (42), esmatrükke 14
2007: 35 (46), esmatrükke 10
2008: 26 (30); esmatrükke 13
2009: 23, esmatrükke 10

Nagu näha on esmatrükide arv näidanud vahelduva eduga, kuid siiski üsna kindlat tõusutendentsi. Nii näiteks näeme, et 1990. aastal ei ilmunud ühtegi lastelueraamatut, 1995. aastal nägi trükivalgust aga juba 8 esmatrükki ning 2005 aastal oli esmatrükke lausa 16. Võrreldes varasema perioodiga on lastele mõeldud luuleraamatud vormilt muutunud lastepärasemaks. Luuleteostes on üha rohkem illustratsioone. Ka šrift on teisenenud, samuti esitatakse rohkem luuletekste läbivates trükitahtedes. Proovitakse leida erinevaid viise lapse toomiseks luule juurde. Selleks kasutatakse erinevaid võimalusi. Olgu selleks siis värviraamatu formaat (nt Leelo Tungal „Sampo värviraamat”) või teistsugune köide nt trelkõide (Venno Loosaar „Mul on mull”, Valeria Ränik „Luulepere pereluuleraamat”), poolitatud lehtedega köide (Leelo Tungal, Karel Korp „Tema amet”)jne.

Taasiseseisvumise järgne lasteluule avastas eesti lastekirjanduse algusaastate praktika, mil eksporditi mujalt maailmast, peamiselt Saksamaalt, pildid ja kirjutati juurde eestikeelsed värsid. Vahepealsetel aastatel täiesti kadunud oli taoline suundumus täiesti kadunud, kuid nüüd toodi see uuesti areenile (nt Leelo Tungal „Küülik Külli”, „Pardike Britta”, mõlemad 2008).

Teine taunimisväärne praktika oli eriti levinud 1990ndate algupoolel, kuid pole täiesti kadunud tänasekski. Seda võiks nimetada võltskohandamiseks. Sellise nähtuse korral jäetakse teosesse märkimata esmatrüki aastaarvud, tekitades sellega mulje, et tegemist on uue teosega. Eriti keeruline on olukord luuleraamatute korral, mil luuletuste esmatrükide ilmumisaastate ja kohtade väljaselgitamine on keerukam.

Vaadeldaval perioodil esines teisest žanrist luulesse kohanemist väga vähe. Näitena võib siin mainida vaid Wimbergi kirjutatud lastesaadete laulutekste, mis ilmusid ka luuleraamatutena („Buratino laulud”, 2005; „Põngerjate laulud”, 2006).

Esineb ka sõna-sõnalist kohandamist kaasaega. Nii kannab näiteks Ellen Niidu 1954. aastal ilmunud värssjutt „Kuidas leiti näärilpuu” 2000. aasta väljaandes pealkirja „Kuidas leiti jõulupuu”.

Lasteluule puhul mängib väga olulist rolli ka see, kas värsslugu ilmub omette teosena või luulekogu osana. Värssjutu avaldamine eraldi raamatuna võimaldab teost rohkem illustreerida ja teha seega lastele atraktiivsemaks. Uue aastatuhande lasteluules paistab silma värssjuttude avaldamine just iseseisvate teostena (nt Signe Ora „Onu Eedi”, 2008; Aidi Valliku „Mannikese lugu”, 2010)

Taasisesisvunud perioodil avaldati palju kordustrükke, kasutades kas esmatrükide illustratsioone (nt E. Niit „Karud saavad aru“), või uusi (nt H. Männi luuletustele on sageli uued pildid tellitud). Mõlemal viisil on oma eelised, et jõuda laste lugemislauale.

Luule üldisemad kohanemise ilmingud

Nüüdislasteluule on kihilisem kui varasematel aastatel. See on otseselt põhjustatud muutunud ühiskondlikest oludest ja majandusest. Tänapäevane kirjastamistegevus on täiesti teistsugune,

puudub tsensuur ja kes vähegi tahab, saab luulekogu ilmutatud. Reet Krusten nimetab seda „kvalifikatsiooninormideta, ainult rahast sõltuvaks avaldamisvõimaluseks“, mis harrastusluule osakaalu luule üldarvus nii massiliseks muutnud on („ELK Toimetised nr 1” 2004, lk 115).

Käesoleva (2011.) aasta „Loomingus” ilmunud luuleülevaates leiavad Meelis Oidsalu ja Paavo Piik, et samas ajakirjas 2009. aasta kohta tehtud Märt Väljataga kalkultatsioon peab paika ka 2010. aasta kohta: kunstiväärtuslikuks ilukirjanduslikuks luuleks kvalifitseeruvate raamatute arv aastases toodangus jääb kümne protsendi ehk kümnekonna raamatu kanti. Oidsalu ja Piik arvavad, et läinud aastal luulena registreeritud teostest on 70% harrastuskirjandus ning veel 20% puhul on tegemist olulise kunstilise väärtuseta luulega. Järelikult on väärt täiskasvanutele mõeldud luulet umbes kümme kogu aastas (Looming 2011, nr 3lk 382).

Kuidas on lood meie lasteluulega? Minu arvamused pole ehk nii karmid kui Oidsalul ja Piigil, kui arvan, et ses osas on olukord lasteluule osas pisut parem. Lasteluule jaguneb nagu täiskasvanute luulegi amatöörluuleks (kasutatud ka termineid harrastusluule, diletantlik luule) ja professionaalseks luuleks (kunstiväärtuslik luule). Amatöörluule moodustab olenevalt aastast umbes neljandiku või kolmandiku lasteluulekogude üldarvust.

Piir nende kahe grupi vahel on võrreldes nõukogude perioodiga, aga ka 1990ndatega järjest enam hägustunud. Varsimate aastate amatöörkogude õhukesed brošüürid on asendunud kas korralike kõvakaaneliste köidetega või vähemalt värviliste piltidega. Samuti on harrastusluuletajad muutunud üha produktiivsemaks avaldades ühe-kahe teose asemel rohkem kogusid.

Aastail 1990-2010 on lasteluules valitseval positsioonil vanema põlvkonna luuletajad (Leelo Tungal, Heljo Mänd, Ellen Niit jt). Nimetatud perioodil debüteerisid ja on end nüüdseks ka lasteluuletajatena tõestanud Jaanus Vaiksoo, Ilmar Trull, Aidi Vallik, Heiki Vilep jt. Kahju, et lasteluule jäi vaid katsetuseks Venno Loosaarele („Mull ja mull”, 2002) ja Valeria Ränikule („Luulepere pereluuleraamat”, 2001; „Valgust täis suur pilvealune tuba”, 2007), kelle debüütogud olid paljulubavad.

Lisaks esmatrükkidele kujundavad üldist nüüdislasteluulepilti üsna kenasti ka klassika taastrükkid. Populaarsemad taastrükitavad autorid on Ernst Enno, Karl August Hindrey, Ralf Parve ja Manivald Kesamaa. Kahjuks on sellest reast välja jäänud Karl Eduard Sööt, kes ka korralikku koondkogu vääriski. Uued ja asjalikud üksikautorite loomingu koondkogud ilmusid nt Ott Arderilt („Koer poiss”, 2006), Hando Runnelilt („Suureks saamine”, 2004), Ellen Niidult („Ühel viivul vikervalgel”, 1999), Lehte Hainsalult („Kool on koolon”, 2003), Leelo Tunglalt („Lepatriinu faksiga”, 2004).

Koondkogudest ilmusid vaadeldavad perioodil R. Krusteni koostatud põhjalik ja asjatundlik „Eesti lasteluule kuldraamat”, mis läbi seitsmesse tsüklisse koondatud 333 luuletuse annab hea ülevaate eesti lasteluule arengust 19.sajandist kuni tänapäevani. Teemaatilistest kogude osas toimus nimetatud perioodil märgatav amplituudi laienemine. Vaid üksikute teemaatilistele kogumikele lisandus perioodi nii mõndagi uutset. Ilmus erinevaid tähtpäevi käsitlevaid luulekogumikke, nt sünnipäevasalmidest koosnev raamat „Õnne soovib õnne” (2009). Käsitleti ka emadepäeva ja eesti rahvakalendri olulised pühasid nagu mardi-, kadri- ja vastlapäev („Kärrdi! Kasukas kärises”, 2008) ning tarkusepäeva 1.septembrit („Kõik, kõik on uus septembrikuus” 2007). Enim kogumikke on pühendatud siiski jõuludele (nt „Päkapikk, kus peidad end”, 2007).

Luule sisulise kohandamise ilmingud

Vaadeldagem nüüd pisut täpsemalt 1990-2010 ilmunud esmatrükkides aset leidvaid sisemise kohandamise ilminguid.

Kirjandus on lahutamatult seotud ajaga, kus ta sünnib. Nii on ka nüüdislasteluule seotud kaasaja eluga nt poliitikaga. Viiteid poliitikale pole palju ja tegemist on pigem nende varjatud kui avaliku esitusega (nt Merca „Onu Edgar” kogus „Mullivesi” lk 32-33; I. Trull „Valimised” ja „Jälle valimised” kogus „Järvevaht ja joogivesi” lk 62,63).

Eraldi grupi moodustavad viited tehnilistele saavutustele, olgu selleks siis arvutid (nt L. Tungal „Saatke meile meile!” kogus „Lätikeelne jäätis” lk 52; I. Trull „@ ja moor” kogus „Iseloomuga loom” lk 70) või mobiilid (A. Vallik „Mobiilihelinad” kogus „Tirtsti ja turtsti” lk 13).

Ka kaalujälgimise ja tervislik toitumise teema, mis omal ajal lasteluules esindamata olid, on nüüd käsitlemist leidnud (nt A. Vallik „Tervislik toitumine” kogus „Tirtsti ja turtsti” lk 28, I. Trull „Mida vähem magustoit, seda ilusam on tädi” kogus „Lõbusad luuletused” lk 14) Uue ilminguna esineb ka ühiskonnas leviva noorusekultuse luulendamist (nt Merca „Kana mure” kogus „Mullivesi” lk 25). Nii mõneski luuletuses esineb viiteid asjadekultusele, kuid enamasti kaasneb selliste luuletustega lapseleõigele rajale juhtiv õpetussõna.

Varasemas lapseõlve kujutavas luules oli mängu kõrval tähtis osa ka laste töö ning isa ja ema aitamisega, olgu selleks siis tubade koristamine või nõudepesu. See osa on nüüdislasteluules miinimumini kahanenud. Erandiks on vaid Wimbergi luuletused, mis kujutavad meeleolukalt laste igapäevaseid koduseid toimetusi nt „Lõõn teid kõiki särama!” kogus „Põngerjate laulud” lk 16; „Koristamise laul (uude korterisse kolimisel)” kogus „Buratino laulud” lk 6 jmt. Laste mängu käsitlevad luuletused kirjeldavad enamasti tubaseid tegevusi, õutegevused jäävad tagaplaanile (nt H. Vilep „Restoran” kogus „Tahaksin olla” lk 48).

Lastele mõeldud loodusluulet on kaasajal vähem kui varasemal perioodil. Samas seostub nüüdisloodusluule üha enam linnaga (park, tänav, aknaalune muruplats jne).

Varasemad aegade tabuteemad nüüdislasteluules enam ei kehti. (nt Merca „Pissilugu” kogus „Mullivesi” lk 12; P. Volkonski puuksuluuletus kogus „Karukell ja kellakaru” ; H. Vilepi „Onu Hannes” kogus „Katus sõidab” lk 38; H. Vilepi „Kevaderõõm” kogus „Katus sõidab” lk 36).

Eesti kaasaegne lasteluule on allusiooniderikas. Kasutatakse intertekstuaalseid vihjed teiste ilukirjanduslikele tekstidele, sageli on nendeks kirjandusklassikalised tekstid, millega lapsed veel tuttavadki ei pruugi olla (nt Juhan Liivi looming). Enamasti kasutatakse sisulist vihjet, kuigi aegajalt esineb ka struktuurilisi viiteid. Teistele tekstidele vihjavad nt Merca („Kati sahtel” kogus „Mullivesi” lk 8-9), I. Trull („Karujaht Pärnumaal ehk merekarud” kogus „Kaelkirjak ja tähed” lk 14; „Tihane lendab mu aknale” kogus „Kaelkirjak ja tähed” lk 21, „Must põrand on minu toal” kogus „Kaelkirjak ja tähed” lk 34; „Seitse venda” kogus „Järvevaht ja joogivesi” lk 6).

Vormiliselt silmatorkavam muutus on luuletuste pikkus. Lasteluuletused on muutunud kas väga lühikeseks (nt I. Trulli viimaste kogude luule) või suhteliselt pikaks (nt A. Valliku luuletused ja värssjutud). Võrreldes varasema luulega on oluliselt suurenenud sõnamängulise luule osakaal. Oluliseks peetakse, et luuletus oleks naljakas lahutaks meelt ja omaks puanti. Samas aga jääb teisest tasandist puudu, sellest mis selgitaks elu, aitaks sest aru saada jne

Loomingu adressaatidest eelistavad luuletajad väikelapsi. Taasiseseisvunud Eestis on ilmunud mitmeid luulevormilisi aabitsaid (Navitrolla/L. Tungal „Loomabeebits” 2009, P. Volkonski „Onu Volgi väršiaabits” 2004). Imekaunite piltidega värsslood, mis ilmuvad üksikteosena kõvakanaanelises vormis, on samuti enamasti väikelastele mõeldud.

Kokkuvõtteks võib öelda, et lasteluule on uutes oludes üsna kenasti hakkama saanud. Ja kuigi ilmub palju harrastuslikke lasteluulekogusid, jõuab meieni igal aastal päris mitu kena koond- ja valikkogu ning nii mõnigi esmatrükk, mis hinge helisema paneb. Tahaks ainult loota, et neid rohkem loetaks ja laste kooli ning lasteaiapidudel ka miskit värsket kuulda saaks.